

Форс-тожик ва Европа адабиётидаги сайёр сюжет. (Фирдавсининг “Сиёвуш” ва Еврипиднинг “Ипполет” дostonлари асосида)

*Шароф Рашидов номидаги Самарқанд
давлат университети филология факултети
тожик тили таълим йўналиши талабаси
Норқўчқоров Фирдавс Шавкатзода*

Аннотация: Мақолани ёритиб бериш мақсадида, сюжет ва унинг унсурлари шарҳлаб берилди. Сюжет атамасининг луғавий ва истилоҳий хусусияти таҳлил қилинади. Сайёр сюжет омиллари мисоллар ёрдамида осиб берилди. Еврипид ва Фирдавсийнинг “Ипполит” ва “Сиёвуш” дostonлари қиёсий ўрганилади. Қайси жиҳатдан бу икки асар бирбирига ўхшашлиги кўрсатиб берилди.

Калид сўзлар: сюжет, сайёр сюжет, бадий асар тугуни, Фирдавсий, Сиёвуш, Еврипид Ипполит.

Сюжет атамаси франсузча бўлиб, “предмет, нарса” маъноларини англатади. Бу албатта, унинг луғавий маъносидир. Сюжет адабиётинослик атамаси сифатида- воқеаларнинг кечиши бадий асарларда сюжет дейилади. Сюжетдаги воқеаларнинг кечиши асосида бир нечта конфликтлар, яъни зиддиятлар келиб чиқади. Конфликт сюжетнинг давомийлиги ва ривожланишини таъминлайди. Конфликт асардаги қаҳрамонларнинг характер хусусиятини ва одамлар билан муносабатини билдирадиган бадий асар унсури сифатида қўлланаилади, ки сюжет билан боғлиқдир.

Сюжет бадий асрда бир неча қисмлардан ташкил топган бўлиб, улар қуйдагилардан иборатдир: экспозитсия, воқеанинг тугуни, воқеаларнинг ривожланиши, кулминатсия, туганларнинг очилиши. Юқорида таъкидлаб ўтганимиз сюжетнинг асосий қисмлари ҳисобланади. Воқиа ё ки сюжет асосан эпик ва драматик асарларда хос хусусият ҳисобланади. Адабиётшунос

олимларнинг маълум қилишларича сайёр сюжетнинг юзага келишига маданий, иҷтимоий, сиёсий ва адабий алоқалар сабаб бўлишини қайд этиб ўтган. Бу назария биринчи бўлиб немис олими Бенфей томонидан эътироф этилган. Бенфей 1859 йилда ҳинд оғзаки ижоди намунаси “Панҷачатра” китобини нашр этади ва мазкур манбаъ юзасидан кўплаб тадқиқотлар олиб боради ва шуни алоҳида айтиб ўтадики, кўп халқлар адабиётидаги сюжетлар ҳам оғзаки адабиёту ҳам ёзма адабиётдаги воқеалар илдизи Ҳиндистон афсона ва ривоятларидан баҳраманд эканлигини таъкидлаб ўтади.

Бенфейнинг фикрига асосланиб, тожик ва ўзбек адабиётида ҳам бир нечита воқеаларни мисол тариқасида таҳлил қилсак янада сайёр сюжетнинг хусусияти ойдинлашарди. Ҳаммамизга маълум, ки форс-тожик адабиётида “Рустам” номли қаҳрамон ва ўзбек халқ оғзаки ижодида “Алпомиш” номли дoston бор. Агар биз мана шу иккала қаҳрамоннинг характер хусусиятини очиб бермоқчи бўлсак, иккита қаҳрамон ҳам, Ватан ҳимоячиси, ватан учун жонини қалқон қилувчи, ўтга ташласа куймайдиган, сувга ташласала чўкмайдиган паҳлавон сифатида гавдаланган. Бу борада биз қайси бир халқ, яъни ўзбеклар тожиклардан ё тожиклар ўзбеклардан таъсирланганлигини кўрсатиб беришимиз қийинроқ. Шуни аниқ айтаоламизки, ҳар бир миллат Рустамдек ё Албомишдек паҳлавонлари бўлишини хоҳлайди. Агар биз жаҳон адабиётига бир назар солсак, бунақа қаҳрамонлар деярли ҳар бир халқ адабиётида бор. Уларнинг паҳлавонлигию жасурлиги ўз халқининг мафқураси ва дунёқараши асосида вужудга келганини қайд этиш жойиз. Лекин кўп йиллик тадқиқотлар шуни кўрсатаябтики, ҳеж бир адабиёт ўзидан ўзи вужудга келмайди. Унинг ривожига ички ва ташқи омиллар мунтазам ўз таъсирини ўтказади. Шуни ҳисобга олиб, сайёр сюжетнинг вужудга келишининг бир нечи омилларини келтириб ўтамыз:

- Географик жиҳатдан халқларнинг яқинлиги;
- Ижодкорларнинг ижодиёти бир-бирлари билан чоғишиб кетиши;
- Ижодкорларнинг бир-бирларидан таъсирланишлари;
- Халқларининг бир-бирларини босиб олишлари;

- Асарларнинг таржума қилишлари;

Юқорида қайд этиб ўтилган омилларини форс-тожик ва Шарқ халқлари адабиёти бошидан ўтказган. Бунинг яққол мисоли Шарқ халқлари тарихда бошдан кечирган воқеалардир.

Сайёр сюжетни Юнон ва форс-тожик адабиётлари мисолида ҳам куриш мумкин. мазкур ҳодисани Еврипиднинг “Ипполет” достони ва Фирдавсининг “Сиёвуш” қиссалари тимсолида кўрсатиш мумкин. Бунинг учун иккала асардан ҳам қисқача воқеалар кечинмасини келтириш лозим деб ўйлайман.

Еврипиднинг “Ипполит” достонидан парча: “Афинанинг Тейза номли подшоҳи биринчи аёлидан Ипполит номли ўғли бўлган. Шохзода ўзининг кўпинча вақтини овга ё ки тоғу тошлар бағрида ўтказар эди. Ипполит ишқ маъбудиди Афродитага итоат этмайди ва шу сабабдан маъбуд интиқом олиш илинжида шохзоданинг ўғай онаси- Федра қалбида ишқ уруғини сочади. Ўғай она ўз эҳтиросларини жилволвй олмайди ва ўзини нобуд қилишга мажбур бўлади ва ўлиmidан олдин подшоҳга ёлғондан хат қолидирадиди, Ипполит гўё унинг номусига текгандек. Федранинг ўлиmidан сўнг Подшоҳ Тейза ўз ўғли-Ипполитни саройдан бадарға қилади”.

Фирдавсийнинг “Сиёвуш” достонинг қисқача сюжети: “Кунларнинг бирида шох Қобуснинг саройида ўғил дунёга келади. Унинг исмини Сиёвуш деб қўядилар. Подшоҳ ва унинг аёли шохзодани кўрқмас ва жасур бўлиб вояга етиши учун унинг тарбиясини Рустамга топширадилар. Рустам Сиёвушни ёшлигидан от минишга, шамшир ўйнатишга, ов қилишга ўргатади. Шу сабабдан шохзода Сиёвуш етук ёш паҳлавон бўлиб вояга етади. Кейинчалик Сиёвуш устози Рустамдан ижозат олиб ота онаси ҳузурига келишни сўрайди. Устози розилик билдиради ва уни Эроншаҳрга олиб келади. Аммо дарбор аҳли Сиёвушнинг зирак ва жасурлигини кўриб ҳасад ўтида ёнадилар. Сиёвушнинг ўғай онаси-Судоба кунларнинг бирида Сиёвушга кўзи тушади ва унга ошиқ бўлиб қолади. Сиёвуш ўғай онанинг разил ниятидан хабар топиб, ўзини узоқроқ олиб қочади ва Судоба интиқом

олишга киришади. Аммо Судоба шоҳ Қобусга интиком олиш мақсадида ёлғону бўхтонларни етказди. Натижада Сиёвуш таҳқирлар тагида қолади. Шоҳ Судобанинг сўзларига ишонади. бундар қаттиқ ранжиган Сиёвуш дарборни тарк этишга қарор қилади”.

Иккала асарда ҳам шоҳзодаларнинг ўғай оналари ўғилларига оишқ бўлади. Натижада шоҳзодаларнинг ота саройидан кетишга мажбур қиладилар. Биз бу икки халқ асарида шуни пайқадикки, мифологик қарашлар кенг қамровли келтирилган. Яна шуни алоҳида айтиб ўтиш жойизки, иккала асарнинг яратилишида ҳам халқ оғзаки ижоди асосий манбаъ сифатида қараш мумкин.

Мазкур сюжетларнинг ўхшашликлари ўзидан ўзи юзага келмаган. Милоддан аввалги 331 йилларда юнон ҳукмдори- Искандар Македоний Шарқ мамлакатларига юриш қилади ва бу ерларнинг кўпгина ҳудудини босиб олади. Натижада, Осиё халқларининг кўплам маънавий бойликларини, жумладан, Зардуштий динининг муқаддас китоби “Авесто”-ни ўз юртига жўнатади ва юнон тилига таржума қилдиради. “Авесто”- даги нақлу ривоятлар ва мифологиялар тезда юнон халқлари тилига дoston бўлади. Албатта, тарихий манбаъларнинг хабар беришларича Искандар мазкур китобни ёқиб, кулга айлантирган, лекин баъзи бир тахтачаларга сабт этилган нусхаларини Юнонистонга жўнатган. Шаундай қилиб, “Авесто”-нинг юнонча таржимаси юнон халқ оғзаки ижодига таъсир ўтказди, кейинчалик бир қатор юнон ижодкорлари асар яратишда зардуштий китобидан фойдаланади. Шулардан бири Еврипид бўлиб, “Ипполит” дostonини яратишда кенг қамровда фойдаланган. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Еврипид ва Фирдавсий ўз дostonларини ёзишда “Авесто” китобидан фойдаланганлиги сабаб, асарлар сюжетлари жуду ўхшаш ва бирхиликни кашф қилган. Ҳатто Сиёвуш мазкур китобда “Сиёваршан” сифатида келтирилганлиги Сосонийлар давридаги тарихий манбаълар кўрсатади.

Адабиёт:

Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi

1. Антик адабиёт тарихи. А.Алимухаммедов. – Тошкент, “Ўқитувчи” соли 1969.
2. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраи қадим то асри XIII). Китоби I.- Душанбе, “Маориф”, соли 1987. саҳифаи 400.
3. Назарияи адабиёт. Раҳим Мусулмониён. – Душанбе, “Маориф” соли 1990.
4. Чет эл адабиёти тарихи. О. Қаюмов. – Тошкент, “Ўқитувчи” соли 1973.